

Проф. д-р Тодор Чепреганов

БОРКА ТАЛЕСКИ ВО СЕЌАВАЊАТА НА ВЕРА АЦЕВА

Да се пишува за периодот во кој делува Борка Талески, а тоа е времето кога Вардарска Македонија се наоѓа во рамките на Кралството Југославија, а потоа под германска, бугарска и италијанска окупација навистина не е лесно. Само оние што се занимавале со овој период знаат со какви се не проблеми се соочуваат. Уште повеќе што поголемиот дел од прилозите се напишани во периодот до 1991 година. По овој период во македонската историографија како да постои молк за она што се случувало во периодот 1941-1944 година. Ако се земе да се направи некаква статистика ќе се види дека освен зборниците за Методија Шаторов Шарло и Методија Андонов Ченто ретко некој се навраќа на она што се случуваше во првите години од војната со партиската организација во Македонија. Ни се дава можност денес тоа да го направиме без било каква идеологизација и политизација. Ќе мора одредени работи да се кажат онака како што биле. Со тоа само ќе ја ослободиме историјата и ние самите од стегите на субјективизацијата, идеологизацијата и политизацијата.

Историската документација за овој период навистина не многу обемна. Тоа пред се се сеќавања на учесниците на настаните. Нивните изјави се единствениот извор за одредени настани и личности. Но најголемиот дел од нив не се лишени од субјективизам, а ако се споредуваат ќе се забележи дека во нив постојат голем број контраверзи кои е навистина многу тешко да се разјаснат во непостоење на оригинални документи. Ни останува само врз база на постојните сеќавања, секундарни документи да се обидеме да направиме анализа за одредените настани и личности. Исто така треба да се има предвид времето кога се настанати документите. Несомнено дека изјавите дадени во годините по војната може да се сметаат за најобјективни. Изјавите дадени покасно се разликуваат во однос на првичните. Секако дека за таквите промени влијаеле многу фактори. Несомнено денес имаме можност да демистифицираме многу работи за кои во претходниот период беше незамисливо да се пишува. Ослободени од сите пизми и догми да се осврнеме на

периодот во кој делувал Борка Талески и да го оцениме неговиот придонес како Македонец во формирањето на македонската држава.

Од она што можев да го истражам мислам дека ова може да биде само почеток на патот кон расветлување на работата на партиската организација во Македонија во текот на 1941 и 1942 година. Години кои мислам дека беа одлучувачки во однос на она што денес е Македонија.

Сигурно дека Борка Талески е една од оние маркантни личности кои со својата активност и одважност ја пишуваа историјата на македонската национално ослободителна борба како член на комунистичката партија во Македонија. Она што може да се заклучи од архивската документација и сеќавањата на неговите современици е неизбежниот факт дека навистина не му било лесно да опстојува во условите во кои се наоѓала партиската организација во Македонија. Имено, тој е активен член на КП уште пред војната. На јавната сцена во Прилеп се среќава уште во годините пред војната. Во 1939 година се вклучува во активностите кои се преземаат од страна на Прилепчани за подобрување на цените на тутунот и за подобрување на положбата на тутунопроизводителите. Во 1939 и 1940 година тутунопроизводителите ги избираат Рампо Левков и Борка Талески во делегацијата која оди во Белград и во Босна и Херцеговина во врска со зголемувањето на откупната цена на тутунот. Спаѓа во редот на преогресивната интелегенција во Прилеп во која влегувале: Рампо Левков, Димче Стојановски-Мире, Љубен Лапе, д-р Глигор Тофовски, Љубен Цветков, Кузман Јосифовски, Добре Јованоски, Мирче Ацев, Крум Тошев, Методија Соколовски-Мече и други.¹ Имајќи ја предвид неговата предопределеност кон марксистичката филозофија уште во 1940 година МК на Прилеп го ангажира „да раководи со одделните теоретски состаноци на партиските келии, односно да држи предавања за марксистичката наобразба на членовите на Партијата“.²

На состанокот на МК на Прилеп од 7 април 1941 година присуствувал и Борка Талески кој бил задолжен за доставување на редовни радиоинформации на членовите на партијата. На состанокот се донела и неколку одлуки кои се однесувале на активносата на прилепската партиска организација во услови на окупација. Состанокот се одржал во

¹ Прилеп и Прилепско во НОВ, 1941..., 21.

² АИНИ, Ф. Вера Ацева.

куќата на Марко Ристески-Стариот. Истиот почнал во 18 часот, а завршил во 6 часот утредента на 8 април. На состанокот се водела долга и сестрана дискусија во однос на новосоздадената положба и дискусија за односот спрема окупаторската власт и дејствувањето на партиската организација во новосоздадените услови, како и формирање на комисии за собирање на оружје, војничка облека и други работи, за прифаќање на југословенските војници, преслекување во цивилна облека и помош да не паднат во заробеништво на Германците. По дискусијата се заклучило дека македонскиот народ, со пропаѓањето на Кралството Југославија и со окупацијата од страна на фашистичките сили само ги менува господарите, и од едно тешко ропство паѓа во друго, уште потешко и покрваво ропство. Власта што ќе биде организирана од окупаторите е фашистичка и ниеден комунист не смее да учествува во таа власт, ниту во нејзините органи. Комунистите се должни, се заклучило, да дејствуваат во правец ниту еден чесен граѓанин од Прилеп да не го прифати учеството во фашистичката власт и во нејзините органи.

Во сеќавањата на учесниците на конференцијата се среќаваат податоци дека на истата се дискутирало за „за разобличување на Бугарите, бидејќи се оцени дека во прво време кај еден, макар и најмал дел, или кај поединци и чесни граѓани веројатно ќе постојат илузии во однос на бугарските фашисти“ и дека требало да се „настапува повнимателно т.е. да се говори ни „аир од Србите, ниту берикет од Бугарите“. Таквиот став, тврдат учесниците на конференцијата бил заземен „за да не се загуби ни еден граѓанин, кој бил под влијание на Партијата т.е. ниту еден чесен граѓанин“. Да се дискутира на 7 април 1941 година на конференција на Месниот комитет во Прилеп за бугарска окупација на Македонија малку е надвор од историскиот контекст. Бугарските војски навлегуваат во Македонија на 19 април 1941 година откако бугарскиот цар Борис III бил известен за тоа преку бугарскиот амбасадот во Берлин. Не постои никаков податок како можеле ченовите на МК на Прилеп да предвидат дека ќе следува окупација на Бугарија кога за тоа немаат информација ниту повисоките форуми на партијата како ЦК КПЈ и ПК на КПЈ за Македонија.

По втората точка се заклучи да се формираат комисии и тоа: Комисија за собирање на оружје и друга воена опрема, на чело со членот на Местниот комитет Стеван

Стојаноски-Роскопот и Комисија за прифаќање и преслекување на југословенските војници, на чело со членот на Местниот комитет Ристиќ Благоја-Бале.³

Во дискусијата по втората точка се заклучило да се организира испразнување на воените магацини во градот, за да не паднат во рацете на германските окупатори. Истовремено, се заклучило комунистите да не смеат да земат ништо за себе.

Исто така Одборот за народна помош бил задолжен да складира одредени прехранбени и други артикли за потребите на движењето, па во врска со таа задача се проширил Одборот за народна помош со уште неколку членови на Партијата.

На крајот, во врска со сите донесени ставови на таа седница на Местниот комитет и за да можат подобро и побрзо да се пренесат и уште еднаш да се продискутира за нив со поширок круг на комунисти, било одлучено да се организира партиско советување.

На истиот состанок Борка Талески бил задолжен да организира редовно обезбедување на радиоинформации.

На 8 април, сабајлето, во градот е безвластие. Ноќта на 7 се повлекле и последните чиновници и други органи на власта од Кралството Југославија. Народот ги разграбува магацините. Комунистите биле насекаде и се спроведувале во живот заклучоците на Местниот комитет. Членовите на Местниот комитет се движеле низ градот и на лице место, каде што требало интервенирале. Се пристапило и кон ослободување на затворениците. Тие се сместувале по куќи, а утредента на 9 април претпадне во куќата на Мице Димески, МК ги информирал за заземените ставови и оние што се од други места, им се помагнало да се вратат во своите градови. Самоиницијативно на 8 април претпадне излегле и оние другари што биле нелегални во градот.³

Околу пладне германските СС трупи влегле, го окупирале градот и формирале локална власт.

Несомнено состанокот од 7 април 1941 година на МК на Прилеп во основа покренува многу прашања кои бараат одговори. Одговори кои треба да демистифицираат многу работи во однос на активноста на партиската организација во овој период.

³ Прилеп и Прилепско..., 27.

Прашањето е дали сето тоа можело да се направи без знаење на ПК и неговиот секретар Методија Шаторов Шарло?!

Во Институтот за национална историја во Одделението за документаристика во фондот „Вера Ацева“ има депонирана документи кои се однесуваат на одредени прашања од историјата на македонскиот народ поточно за периодот од Втората светска војна. Поголемиот дел од нејзините материјали се со полемичен тон во однос на одреден настани и личности видени од други учесници кои учествувале во тие настани.

Меѓу материјалите се наоѓа и материјал кој е снимен за потребите на радио емисијата „Светлини на минатото“,⁴ а се однесува на Борка Талески. Имајќи предвид дека Ацева била многу блиска со Борка Талески најдобро и го познавала. Според неа Талески бил „еден од организаторите на вооруженото востание во Прилеп и во Македонија во 1941 година“. Несомнено се работело за човек кој бил посебно талентиран. Марксистичката литература за него преставувала вистински предизвик. Бил „бриљантен ученик“ што дошло до израз во времето кога бил средношколец во Битолската гимназија. Уште тогаш се зафатил со изучување на марксовиот „Капитал“. Како што вели Ацева поседувал „голем работен капацитет и темелност...со еден збор, бргу мислеше, лесно пишуваше и уште полесно говореше“. Имајќи ја предвид неговата предопределеност кон марксистичката филозофија уште во 1940 година МК на Прилеп го ангажира „да раководи со одделните теоретски состаноци на партиските келии, односно да држи предавања за марксистичката наобразба на членовите на Партијата“. Но исто така, како што истакнува Ацева, Талески бил присутен и меѓу граѓаните т.е. живеел со проблемите на градот, а особено со проблемите на работничката класа и посебно со проблемите на тутунопроизводителите.

И покрај тоа што потекнувал од поимотно занаетчиско семејство кое не се занимавало со одгледување на тутун, сепак во 1939-40 година како деветнаесет годишен студент, заедно со Рампо Левката бил одбран, да ги застапува интересите на прилепските тутунопроизводители, во делегацијата со босанско-херцеговските тутунопроизводители кои требало во Белград да разговараат со преставниците на власта за зголемување на

⁴ АИНИ, Фонд Вера Ацева (Сл IV 1128 8/II).

цените на тутунот. Несомнено дека имал големи организаторски, а исто така и војнички способности. За тоа најдобро сведочи неговата умешност по извршениот напад на учасокот во Прилеп на 11 октомври 1941 година, кога Борка се враќал од Битола за Скопје и останал во Прилеп и заминал во одредот, заедно со Трајко Бошкоски-Тарцан со засилен марш успеале до зори да го префрлат одредот од Маркови кули во Порече во шумата над селото Ропотово. Следниот ден 12 спрема 13 октомври повторно со засилен марш низ Прилепско Поле го префрлаат одредот кај Бадимеш на Селачка Планина. Со таа маневра Прилепскиот партизански одред успеал да го избегне опкружувањето на бугарската фашистичка војска.

В. Ацева наведува и еден пример како реагира Талески во момент кога се нашол во ситуација да биде уапсен од бугарската полиција. Имено во ноември 1941 година Талески требало да му однесе на Митре Инадески еден леток кој требало да се пречука на машина и умножи. Кога стигнал пред домот на Инадески забележал дека бугарската полиција во неговиот дом врши претрес т.е. дошле да го апсат. Полицијата го видела и Борка и го привела. Го чувал еден полицаец. Во џебот на капутот се наоѓал летокот. Бил свесен дека ако го откријат ќе заврши во затвор. Но во еден момент го искористил невниманието на полицаецот и како што вели Ацева „прснал да бега“. Полицаецот потрчал по него и дури го стасал и го фатил за ракавот од капутот. Талески во тој момент го откопчал капутот и истиот останал во рацете на полицаецот. Летокот успеал да го зачува со себе. Полицајците пукале по него но Борка успеал да избега.

Како што истакнува Ацева, Борка бил уверен дека во Народноослободителната војна постоела историска шанса „и македонскиот народ со малцинствата, под услов сами да си ја земи судбината во свои раце, со сопствено оружје да си извојува национална и социјална слобода, да си создаде своја војска и држава и да ја нареди како рамноправна членка на новата заедница на народите и народностите на Југославија“. Затоа, како што истакнува Ацева „Борка меѓу првите жестоко се спротивстави на Бирото на ПК на оние кои паднаа под влијание на ЦК БРП (к) и му овозможија да се замеша во работата на ПК и да му ја наметнува линијата против вооружената борба на македонскиот народ, односно линијата спротивна на интересите на Македонија и македонскиот народ“.

Несомнено дека неговото загинавање на 21 годишна возраст преставувало голема загуба за организирањето на вооружената борба во Македонија. Турболенциите во кои се наоѓаше ПК на КПЈ за Македонија во однос на недефинираниот статус на ПК помеѓу БРП (к) и КПЈ остави далбоки траги во неговото делување. Под влијание на делегатот на ЦК БРП(к) прво бил исклучен од ПК, а потоа, како што истакнува В. Ацева „во најмала рака со крајно неодговорните постапки на ПК, тој беше просто фрлен пред фашистичките куршуми. Беше испратен во Прилеп, од Прилеп во Кавадарци, од Кавадарци пак назад во Прилеп кога заедно со храбриот борец Лазо Филипovski кај селото Тројаци налетаа на заседа и на куршумите на бугарските фашисти“.